

5205

ISSN 0027-8084
UDK 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

Наш језик

НАШ ЈЕЗИК

XXXVI/1-4

**БЕОГРАД
2005**

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXVI

Св. 1–4 (2005)

САДРЖАЈ

Ч л а н ц и

О тзв. „транзитивним именицама“ које означавају људска бића (МИЛКА ИВИЋ)	1
Грамматичке особине дискурса електронских ћаскаоница (БИЉАНА РАДИЋ-БОЈАНИЋ)	6
Деклитизација везника — неки теоријски и практични проблеми (теоријско-терминолошки приступ) (ЈЕЛЕНА ЈОВАНОВИЋ)	16
О везном вокалу и везном морфему у неким основним типовима сложеница у српском језику (СТАНИМИР РАКИЋ)	35
Префиксална творба речи — деривација или композиција (наставни и ваннаставни аспект) (ЈОВАНКА РАДИЋ)	54
Метафорични појам 'лица' у контексту теорије о учтивости (БОЈАНА МИЛОСАВЉЕВИЋ)	68
О једном типу морфосинтаксичког речника (ГОРДАНА ШТРБАЦ)	76
Значења изведених апстрактних именица у српском језику (на материјалу из Речника САНУ и Речника МС) (НЕНАД ИВАНОВИЋ)	86
Неки аспекти прагматичке употребе деминутивних именица (ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ)	100
Семантичко-деривационо гнездо лексеме <i>радићи</i> (МИРЈАНА ГОЧАНИН)	104

П р и к а з и

Милка Ивић, О речима. Когнитивни, граматички и културолошки аспекти српске лексике. Лингвистички огледи, пет, Библиотека XX век 151, Београд, 2005, 139 стр. (МАРИНА СПАСОЈЕВИЋ)	127
Срето Танасић, Синтаксичке теме (ИВАНА КОЊИК)	134
Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић, Асоцијативни речник српскога језика, Део I, од стимулуса ка реакцији, Београд, 2005, 525 стр. (ДРАГАНА РАДОВАНОВИЋ)	139
Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић, Асоцијативни речник српскога језика (I део; од стимулуса ка реакцији), Београд, 2005, 5–525, изд. Београдска књига, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Службени лист (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	143
Милорад Радовановић, Планирање језика и други списи (СРЕТО ТАНАСИЋ)	146
Српски језички саветник (НАТАША ВУЛОВИЋ)	150

Прикази

Милка Ивић, *О речима. Когнитивни, граматички и културолошки аспекти српске лексике. Лингвистички огледи, њеи*, Библиотека XX век 151, Београд, 2005, 139 стр.

Едиција XX век свој каталог обогатила је још једном — петом, књигом огледа Милке Ивић. Књига садржи четрнаест радова, насталих од јуна 2002. године до почетка јануара 2005. године, а објављених у различитим домаћим публикацијама. Радови су разврстани у две целине, а критеријум за то, по ауторкиним речима, јесте да „оно што се излаже у радовима сврстаним у прву групу иде за тим да утре пут неким теоријски релевантним увидима у ствари, док су запажања изнета у радовима друге групе првенствено културолошки релевантна“. Из самог наслова и поднаслова књиге види се да је реч о најактуелнијим приступима у проучавању језика, заправо лексике. Теме су тако избране да могу привући пажњу не само стручњака него и сваког ко се за језичке теме занима, а књига је такође доступна свима и по своме језику и стилу.

Прво поглавље *Когнитивни и граматички аспекти* (7–101) броји девет радова, у којима ауторка, из угла когнитивне лингвистике и уз одличну обавештеност о стању и токовима истраживања како на светској тако и на српској лингвистичкој сцени, расправља о семантичким и граматичким аспектима појединих лексема или слојева лексике у српском и другим језицима.

У првом раду „Когнитивни и граматички аспекти евалуације изразом ДОБАР (-А, -О)“ (9–20) разматра се семантичко-синтаксичка употреба овог придева — најпре критеријуми по којима се нека културна средина одлучује за евалуативну карактеризацију овом лексемом, а потом и који су ентитети подложни овом типу детерминације. Како ауторка уочава и показује, занимљиво је понашање ове лексеме на синтаксичком плану: њена употреба у атрибутској функцији је недвосмислена, али у предикатској постоје рестрикције. Употреба овог придева у предикату пре свега зависи од тога да ли је особина која се придевом исказује ефемерног карактера и да ли је она тако устројена да је податна свесној контроли, па је тако могуће рећи: *Перица је био добар у аутобусу*, али реченица у којој је његов учитељ носилац ситуације није могућа. Ауторка истиче да израз *бити добар* значи 'пона-

шати се у складу са моралним нормама³, а може имати и прилошку евалуативну вредност у спојевима овог придева и локатива глаголске именице акционог значења у примерима типа: *Он је добар у мачевању* и везом придева *добар* са предлошко-падежном конструкцијом за + акузатив: *Тај чај је добар за айеишиј*.

Следећи рад „О именицама у парапроминалној служби“ (21–30) посвећен је бољем сагледавању оних номиналних лексичких јединица које се својом анафорском службом приближавају категорији прономена. Полазећи од става Е. В. Падучеве да постоје две врсте именичких анафорских израза: класификатори (*Уйознали смо Перину ћерку. ДЕВОЈКА нам се дојала*) и дескриптивни модификатори (*Уйознали смо Перину ћерку. ЉУБАЗНА ДЕВОЈКА све нас је ойчинила*), Милка Ивић ово разврставање допуњује. Она даље разликује две врсте дескриптивних модификатора: (А) они којима се карактеризаторско својство може изнети као објективна датост: *Разговарали смо о сѝрина Дари. СТАРА ЖЕНА још увек живи ѡако сама у ѡј огромној кући* и (Б) они којима се карактеризаторско својство представља као плод субјективне оцене говорника: *Разговарали смо о сѝрина Дари. ЈАДНА ЖЕНА још увек живи ѡако сама у ѡј озромној кући*. Даље, ауторка класификаторски семантизоване именице сврстава у две групе: тоталне (*човек*) и парцијалне (*младић*) класификаторе. Такође, овде запажа и то да и оне именице које нису предодређене за улогу класификатора у одговарајућем комуникативном контексту могу то бити, као нпр. *брош* и *ѡклон* у примеру: *Куѡила сам Мири брош за роћендан. ПОКЛОН јој се много дојада*. Ауторка истиче још једну могућност класификатора, а то је да језици могу да „удружујући класификаторски семантизовану именицу с неком за то одговарајућом језичком формом, остваре неодређену, неспецификовану идентификацију људске јединке — уп. у српском *један човек, једна жена, један ѡрофесор, један лекар* и сл., у енглеском *a man, a woman, a professor, a doctor* итд.“ (27). Закључак је да парапроминалну анафорску функцију могу вршити оне именице које имају улогу хиперонима, а задатак је да се утврди „које су све именице, и под којим условима, оспособљене [...] за семантичко-синтаксичку улогу хиперонима, а самим тим и за обављање парапроминалне анафорске функције“ (29).

Насупрот претходном раду, у коме се говори о условима под којима именице могу добити анафорску функцију, у раду „О неким особеностима личних заменица у процесу анафоризације“ (31–43) ауторка жели да укаже на одређене околности под којима заменице губе анафорску службу. Набраја такве случајеве идући од универзалних, за све језике, ка особеним, за поједине језичке групе и појединачне језике. Међу универзалне случајеве спада *дивергенѡна анафора* када је посреди однос метонимијом условљене индиректне референције, па је немогуће рећи: *Пекић је ѡамо, лево, на горњој ѡолици. Мораћемо ГА однеѡи мајѡтору на корићење, сав је раскуѡусан*. Други универзални случај немогућности остваривања анафорске прономинализације јесте „неизбежна последица те околности да такве појаве као *назѡб* не остварују своје постојање изван оног бића које их поседује“ (33), што се илу-

струје примером: *Јован је кишобран имао јуче, али њега сад има неко други* : **Јован је назеб имао јуче, али њега сад има неко други*. Поређењем српског са пољским и руским, ауторка истиче да је у „савременом стандардном српском, међутим, морфологизација предикатске именице инструменталом [...] изобичајена тако да је личној заменици ускраћена могућност да одговарајућим морфолошким ликом, тј. формом инструментала, сигнализује своју улогу анафорског корелата такве именице“ (34). Такође, она наводи и објашњава разлику између словенских језика и енглеског, у погледу тога да прономинална анафора у словенским језицима може бити исказана елипсом: *Марија каже да је /Ø/ купи́ла нов шешир* : *Mary says that SHE has bought a new hat*. У вези са употребом прономиналне анафоре исказане личној заменицом напомиње се да „информативна прозирност прономиналне анафоре, у одређеном случају ’затаји‘“ (37), а и језици се разликују по инвентару и могућности употребе лексичких и граматичких средстава за остваривање тог феномена. Нпр. говорницима српског језика су избрисане бројне двозначности употребом *себе* и *свој*. Такође, за српски језик је специфично то да се неодређеност може сигнализovati анафорски употребљеним изразом *један*, а одређеност личној заменицом: *Тражио ми је новине И ја сам му дао ЈЕДНЕ* : *И ја сам му ИХ дао*. Проблем је и то што се код анафорске заменице очекује да њен род буде конгруентан са родом антецедента, међутим, код именица код којих влада несагласје између стварног рода и његовог морфолошког показатеља, то није случај.

Рад „Неочекиваност и њене прагматске ознаке у стандардном српском“ (45–52) посвећен је теми веома модерној у светској лингвистици, а о којој код нас досад није писано. Милка Ивић овде истражује „избор и функционисање оних прагматских средстава помоћу којих представник стандардног српског језика упозорава своје саговорнике да је, противно њиховом очекивању, оно о чему их он својим исказом информише — стварност“ (45). Ауторка разматра околности под којима говорник ма ког језика „саопштени му податак о неком актуелном стању ствари неминовно доживљава као својеврсну новост“ (47). Истиче да су у српском језику *још* и *већ* најтипичније прагматске партикуле и на бројним примерима показује могућност употребе и функционисања ових партикула у реченицама типа: *Она је (већ) ојџиуџовала* и *Она (још) није ојџиуџовала* и сл., наводећи њихове значењске нијансе. На крају рада ауторка отвара питање о теоријској вредности тих „значењских датости које се, под описаним околностима, надовезују на основну реченичну информацију захваљујући сигнализаторској функцији прагматске партикуле *већ*?“ (51). У дискусији о руском *уже*, које одговара нашем *већ*, Милка Ивић је понудила одговор да је то средство за реченичну кондензацију оперативно на нивоу пресупозиција, а когнитивистима поставља задатак да дају коначан одговор на ово питање.

Два наредна рада представљају поређење употребе појединих лексема у језику Вуковог и нашег времена, што је више пута било предмет ауторкиног интересовања. У раду „О лексичком обелодањивању појма ’заменици / замењивати некога неким’ у српском језику на-

шег и Вуковог времена“ (53–64) полази се од данашње неправилне употребе глагола *мењаџи* (*Крга мења Павковића*) уместо *замениџи*, а даље се анализирају глаголи који покривају то семантичко поље. У употреби су данас видски парови *замениџи* / *замењиваџи* и *одмениџи* / *одмењиваџи*, с тим што се у другом пару јавља конотација „а такво новонастало стање ствари, тј. растерећеност онога ко је замењен / кога друга особа замењује од обавеза о којим се ради, на његову је добробит“ (55). Такође је у оптицају и пар *смениџи* / *смењиваџи*, који није забележен у Вуковом *Рјечнику*. У то време је такво семантичко устројство имао пар *измениџи* / *измењиваџи*, који је покривао семантичко поље поменута три пара глагола, а именица је била *измена*, што одговара значењским нијансама данашњег низа: *замена*, *одмена*, *смена*. Милка Ивић истиче и да је занимљив однос семантичке употребе других префиксираних глагола у нашем и Вуковом времену: *изјесџи*, *јавиџи* / *јављаџи* (*некога*) према *џријавиџи* / *џријављиваџи* (*некога*). У складу са поставкама когнитивне лингвистике ауторка оним што је исказано језичким средствима покушава да открије менталну позадину и да укаже на социолошке и психолошке факторе употребе језичких средстава.

У жижи пажње ауторкиног интересовања у раду „О одредби *разговешно* и поводом ње“ (65–71) јесте разлика у некадашњој и садашњој примени регулативних принципа повезивања прилога *разговешно* са глаголима комуникативних радњи (*говориџи*, *џричаџи*), као и чињеница да сагледано стање ствари у том погледу недвосмислено потврђује умесност разврставања прилога са функцијом предикатске одредбе на два посебна синтаксичко-семантичка типа: на тоталне и на парцијалне модификаторе датог глаголског значења. Док је у српском језику нашег времена одредба *разговешно* везана за глаголе говорења, у Вуково време то се односило и на писање, па и шире — на јасност, прецизност уопште. Ауторка закључује: „прво је примењиван принцип својеврсне семантичке разумењости, који је осигуравао велику ширину употребе тој речи, а потом је превагнуо други принцип, који је њој ту ширину знатно сузио. Такво је сужавање у складу са законима културног и интелектуалног израстања сваке дате средине — с повишењем њене интелектуализованости неминовно се повишава и потреба за попуњавањем наслеђеног вокабулара лексемама које ће, на одговарајући начин, обелодањивати сваку накнадно освојену тананију појмовну изнијансираност“ (70). Оваква истраживања важна су с једне стране за историју језика, а са друге за когнитивну лингвистику и разумевање менталне слике света одсликане у језику и њене измене од Вука до данас.

Радам „Значењска подспецификованост лексеме *сџвар*“ (73–81) Милка Ивић, подстакнута бројним иностраним радовима, осветљава семантику и функционисање ове лексеме у српском језику, полазећи од чињенице да у многим језицима постоје лексеме које се појављују у различитим семантичко-синтаксичким окружењима, а при том се на одговарајући начин прилагођавају сваком окружењу. Овакве лексеме које се могу прилагођавати контексту јесу *семантички џодсџецификоване лексеме*. Како закључује Милка Ивић, лексема *сџвар* има „лек-

сичко значење довољно широко, уопштено, да по себи не представља препреку казационалном свођењу те именице на парапрономен“ (76) и тада корелира са анафорско-демонстративном заменицом или са заменицом *нешто*. Међутим, уочава се и „један услов, а то је да прономинално упућивање обавезно мимоилази с в а жива бића“ (77). Када лексема *ствар* семантички функционише као анафорска заменица тог типа, обавезно добија као одредбу заменицу, нпр.: *Она ствар се није смела догодити. То треба што пре средити*, а када има значење *нешто*, она је обавезно везана категорија, увек има детерминатор (*разне ствари, неке ствари*) или је подложна процесу плурализованја (*једна ствар, две ствари*, али тада се може употребљавати као објекат само уз перфективне глаголе). Њено је значење зависно од прагматског контекста, а захваљујући високом степену подспецификованости може покрити најразличитије комуникативне ситуације.

Милка Ивић у раду „О српским партикулама ПА и МА (из перспективе и 'фативне' и 'реактивне' функције језика)“ (83–93) врши непосредно конфронтирање ових партикула уз извођење одговарајућих теоријских закључака о томе, са посебном пажњом на оне језичке функције својствене дијалогу — *фативну* и *реактивну*. На крају ће уследити закључак: „као формална ознака коришћења у дијалогском тексту речца *иа* испољава немаркирану природу (у јакобсоновском смислу термина *маркираност*) будући да је њој доступно обелодањивање фативне функције и без реактивне значењске компоненте, и са њом, док се *ма*, с погледом на тај исти критериј, одликује, напротив, *маркираношћу* — чињеница је, наиме, да без реактивне емфатичне означености ова партикула није у стању да обавља сигналну улогу која нам је, овом приликом, била предмет разматрања“ (92).

Последњим радом у овом делу „Појам *verum focus* и његово сигнализовање у савременом стандардном српском“ (95–101) ауторка осветљава когнитивни појам *verum focus* (посебно фокусирање категорије истинитости (*verum*) у оквиру неког посебног разговора) и његову оперативну моћ у дијалозима у којима саговорници нису подједнако упућени у предмет разговора. Издвајају се две врсте ситуација: А) „питање–одговор“, обично кратак, којим се потврђује истинитост онога што се пита: *Зар је он њен отац? Јесте* и Б) реаговање једног говорника на неупућеност другог у оно о чему се разговара: *Сви се њоломише око њега као да је он директор, као да од њега све зависи. Он ЈЕСТЕ директор. Зар је могуће да ти то не знаш?!*. У другом делу рада ауторка утврђује језичка средства којима се реализује ова појмовна категорија: ортогонишка, граматичка и лексичка. Изучавање ове категорије и средстава за њено реализовање, тј. средстава којима се исказује разликовање по критеријуму *истинитио* / *неистинитио*, значајно је не само за опис природе било ког језика већ и за наставу језика.

Други део књиге насловљен *Културолошки аспекти* (103–135) садржи пет радова, који обелодањују неке чињенице из наше језичке и културне историје.

Занимљивим радом „Писмено обраћање са *џи* / *Ви* у Карађорђевој и Милошевој Србији“ (105–107) Милка Ивић нас обавештава о томе да се и у Карађорђево време у Србији знало за *pluralis reverentiae*, тј. за почасно обраћање појединцу множинским обликом. Пратећи Карађорђеву преписку, ауторка утврђује да то није било доследно, већ да је ту посреди оно што је и данас својствено необразованом човеку: почиње се са *Ви*, али се у даљем тексту прелази на *џи*. Ауторка ово чак и датира (све до фебруара 1813. године, када је писар постао Стојан Ненадовић). Својим пажљивим и проницљивим увидом у језичку грађу Милка Ивић нам скреће пажњу и на то да је Вук у примени *pluralis reverentiae* био доследан, али је често употребљавао титулу уместо *Ви* и рушио правила конгруенције (нпр. *Надам се да сће до сад Ваша Свјетлости ђримили и моју облигацију*, из преписке).

Рад „О Вуковом *ујраво*“ (109–113) говори о неподударности семантичке вредности данашњег и Вуковог *ујраво*, које одговара нашим *искрено* и *џачно*, а који нису регистровани у Вуковом *Рјечнику*. Одговор на то Милка Ивић види у томе што су ови изрази својствени славеносрпским и руским текстовима, а Вук је желео аутентичне народне речи. Такође, ова лексема није заживела код осталих писаца тог времена, а разлог томе је то што су „прилози *искрено* и *џачно* имали с једне стране, према себи одговарајуће приведске форме (*искрен*, *џачан*), а с друге могућност и комбиновања са не- (*неискрено*, *неџачно*), и успостављање компаративне граматикализације (*искрено* / *искреније* / *најискреније*, *џачно* / *џачније* / *најџачније*), дотле је лексичка јединица *ујраво* била свега тога у потпуности лишена, па су људи, кад им устреба каква од тих њој недоступних обличких реализација, посезали за другачијим лексичким решењем“ (111–112).

Ауторка у раду „Кад су ’молери’ виђеним људима ’моловали и прсликавали образ““ (115–119) анализира скуп лексема које су Вук и људи његовог времена користили уместо данашњих речи *сликар*, *сликаџи*. То су: *молер*, *молеровица*, *намоловаџи*, *измоловаџи*, *џисаџи*, *џисаџи*, *џреџисаџи*, а интересантно је и то да је лексема *образ* коришћена да означи слику или портре(т). Инвентар лексике упућује и на социјално-културне прилике тога доба: српски сељак није разликовао „’молера’ — надареног уметника и ’молера’ — вештог занатлију“ (118).

Рад „*Лисмо* Бошка Петровића“ (121–126) бави се анализом лексике овог текста, уз похвалу да је писац један од ретких који своју лексику обогаћује ишчитавањем Вука. Ауторка показује како врхунско књижевноуметничко мајсторство овај писац постиже избором лексике.

Књига се завршава радом „Младен Лесковац: Вук и Мушицки“ (127–135). Анализирајући полемику између Вука и Мушицког у време успостављања књижевног језика на народној основи, Милка Ивић показује оправданост одушевљења Младена Лесковца Вуковом личношћу.

Несумњиво је да ова књига има велики значај и представља леп допринос за српску науку о језику. Најпре, овом књигом Милка Ивић осветљава српске језичке датости из перспективе једне од најмодернијих лингвистичких теорија — когнитивне лингвистике, приближавајући

поставке, методе и терминологију те теорије нашим лингвистима. Затим, полазећи од српских језичких факата, али и наводећи често примере из страних језика и поредећи поједине појаве у српском и другим језицима, проширује и употпуњује теоријске закључке на општелингвистичком плану. Такође, упоређујући језичке чињенице у појединим фазама развоја стандардног српског језика, ауторка не доприноси само бољем познавању историје српског језика него и социо-културних фактора који су његов развој одређивали, као и менталне слике света једног народа и њене промене. Овим студијама објашњене су бројне појаве не само у српском језику него и у језику уопште, указано је на различите лингвистичке феномене и тиме су отворене нове теме, па ова књига није само збир нових сазнања о језику већ одличан путоказ и смерница лингвистима за нова проучавања.

Марина Сџасојевић